

Արաբի՝ «Գևորգեան Երանգութիւն» Թիֆլիս, 1903, գինն է 20 կոպ.
Արաբի՝ «Մերազան ժամեր» Թիֆլիս, 1904, գինը 20 կոպ.

Բանաստեղծական երկու փորձեր են, որ պ. Արաբի առանձին հրատարակութեամբ դնում է զբաղանքն աղատութեան առաջ: Դրանցից առաջինը՝ «Գեորգեան հիւանդութիւն» մեր կարծիքով նոր սկսող բանաստեղծի համար մի վերին աստիճանի խիղախ փորձ է: Գեղարուեստի իւրաքանչիւր ճիւղի մէջ «նոր խօսք» ասելու ցանկութիւնը միշտ մի առանձին հմայք ունի, բայց միևնոյն ժամանակ դաւադիր հմայք: Պ. Արաբի, ըստ երևոյթին, կամեցել է «նոր խօսքով» սկսել, ասել «մի բան», որ դեռ չի ասուել, երգել «ցնորքներ» որոնք անծանօթ են եղել իր նախորդներին: Յանդուգն ու գեղեցիկ ցանկութիւն. մարդկային հոգու թռիչքին ռիկարդ է սանձ դնել: Տարարախտաբար երիտաւորդ բանաստեղծի այդ փորձը չի կարելի յաջողուած համարել: Նրա «Գեորգեան հիւանդութիւն»-ը բանաստեղծական սիրուն կտորներ, մի քանի յաջող պատկերներ ունի, բայց իբրև ամբողջութիւն՝ առանձին բան չի ներկայացնում: Այդ փոքրիկ պօէմայի ֆարուլան էլ վերին աստիճանի միամիտ է: Մասին կատարին կանգնած բանաստեղծը, որ փլիսոփայութիւններ է անում սիրոյ մասին և կանչում իր մօտ Արաքսի ափի դիցուհուն, որպէսզի յետոյ նրա հետ աշխարհ գնան նոր խօսք ասելու, իբրև արեւելիկ ինքնատիպ է և ոչ խորը:

Պ. Արաբիի «փլիսոփայական» մտքերը նոր չեն և իզուր նա այնքան բառեր է կուտակել իրար վրայ և սակաւաթիւ յաջողուած պատկերներ, զգացմունքների պարզութիւնն ու գեղեցկութիւնը եղծել: Օրիգինալ լինելու ցանկութիւնը պ. Արաբիին դարձրել է շատախօս, մինչև այն աստիճան, որ երբեմն միայն բառեր են շարուած առանց դադարարական բովանդակութեան, երբեմն էլ ենթադրուած բովանդակութեան հետ կատարեալ հակասութիւն են ներկայացում: Ահա օրինակ նրա պօէմայի սկիզբը, որ բաւական ընդորոշ է.

«Այնքան չէր զգացուել իմ թախծոտ հոգին.

Կարծես իմ ամբողջ էութիւնն իսպառ

Անշօշափելի նիւթ էր օղային.

Թեթև՝ սիւքի պէս, թեթև՝ ծովերի

ձերմակ, փաղփաղուն փրփուրի նման»:

Հինգ երկար տողեր և չորս բառեր՝ ասելու համար, թէ նա ինքն իրան զգում է եթերացած՝ սիւքի և ծովի փրփու-

րի նման: Մենք վճռապէս անկարող ենք հասկանալ, թէ առաջին տողը ի՞նչ կապ ունի մնացածի հետ և ի՞նչ է ուզում ասել: Զորորող «թեթեա»-ը, եթէ «փրփուրին» է վերաբերում (որ շատ հաւանական է) այն ժամանակ սա հայերէն չէ, այլ մի արտուրդ:

Երբեմն էլ նա այնպիսի պարբերութիւններ ունի, որոնք ոչ թէ բանաստեղծութեան, այլ սովորական արձակի մէջ անգամ անտանելի են բայերի և դերանունների անվերջ կրկնութիւններով:

«Ու Աստուածային գեղեցկութիւնը
Մենք ճանաչում ենք սոսկ այն ժամանակ՝
Երբ թափանցում ենք մենք մէկի հոգին
Եւ ճանաչում ենք նորան լիովին.

Երբ մենք փշրում ենք սրտի կողպէքը...»

Այսպէս կարելի է անվերջ շարունակել, բայց դա բանաստեղծութիւն չի լինի, այլ բայերի ներկայի խոնարհում: Աստուածային գեղեցկութիւնը այդ «ենք»-երով անկարելի կը լինի ճանաչել: Եթէ բանաստեղծական լեզուն երաժշտութիւն է, ապա պ. Արարին լաւ նուագող չէ:

«...Ահա վիթխարի լեռներ.

Զուլ վերջալուսի ճաճանչների տակ

Փալիւրում են ուժգին, և սրբանուէր

Արեգակն, ինչպէս անբիծ լոյս-հրեշտակ՝

Ժպտում է նըրանց հուրհուրատելով, (?)

Փարում, փաղաքում է իր վառ շողերով»:

Ահա մի պատկեր, որ կարող էր շատ գեղեցիկ լինել, եթէ պարոնը չկուտակէր մի շարք աւելորդ ածականներ, կամ եթէ նրանց տեղ աւելի պատշաճ բառեր դնէր: Բայց պ. Արարին, ինչպէս ասացինք, բանաստեղծութիւնը հասկանում է անհամապատասխան բառերի առատութիւն և արդիւնքը լինում է ողբալի: Նրա պօէման՝ ծայրէ իծայր արուեստի կողմից չափազանց աղքատ է. բացակայում են արտաքինի և ներքինի ներբութիւնները, երանգները. ամեն ինչ ասուած է անօգուտ չափազանցութիւններով և վերին աստիճանի բիրտ ձևով: Կարգալիս՝ մարդ կարծես քայլում է մի այնպիսի խորդ ու բորդ ճանապարհով, ուր ամեն բոլոր կարելի է քիթ ու գլուխ փշրել:

Տեղ տեղ նա միայն ունի յաջող բանաստեղծական նկարագիրներ, որոնք թէև դարձեալ անարուեստ են, բայց կարգացւում են հաճոյքով և վկայում են հեղինակի ճաշակը.

«... Այն մութ-կոհալ թաւիշն անպատճառ

Թաւ անտառներն են շքեղադարար,—

Թուխ ու շիկագոյն շղարշը գեղանի
 Հասկերն են մատաղ գարու, ցորենի...
 Եւ հիանում եմ թախծոտ հրճուանքով.
 Կարծես վիթխարի
 Այդ տեսարանը հզօր հանճարի
 Վրձինով քաշած մի վսեմափառ
 Գործ է գերազանց...»

Բայց այսպիսի համեմատարար յաջող կտորները շատ քիչ են, իսկ ամբողջը մի խակ, անտաշ գրուածքի տպաւորութիւն է գործում:

Պ. Արաբին մի առանձին թուլութիւն ունի մանաւանդ դէպի ածականները, որոնք, տարարախտարար, միշտ ի նարն է գործ դնում: Լեզուի և զգացմունքի նրբութիւնը թէ ուժգնութիւնը նա փնդրում է ոչ թէ համապատասխան արտայայտութիւնների, այլ շատ մակբայների և ածականների մէջ: Եւ անաստացուել են այսպիսի դարձուածքներ, «սեզ տիեզերք», «խըրոխտազին լեռներ», «խրոխտ դարեր», «սեզ մտքեր», «դժխեմ թախիծ», ևայլն:

Երբեմն էլ, ինչպէս ասացինք, նա գեղեցիկ բառերի շարքեր ունի, որոնք միայն բառեր են, օրինակ՝

«Մեզ ձոնուած բախտի ժպիտը սիրավառ», «Վեհ, խելօք եմ ես», «ցնորք-դիցունհին ևալին»:

Կասկած չկայ, որ պ. Արաբի լաւ հայերէն չգիտէ, իսկ առանց լեզուի հիմնաւոր գիտութեան, առանց գեղեցիկ ձևի, բանաստեղծութիւնը մի անկարելիութիւն է:

Տեղ տեղ պ. Արաբին բացազանչութիւններ ունի, որոնք որքան և խրոխտ են, (գուցէ և լաւ են հնչում իր ականջին), նոյնքան աւելի փոքրացնում են նրան և ընթերցողի մէջ յաբուցանում մի վերին աստիճանի անախորժ զգացմունք: Մեծամտութիւնը ինքնըստինքեան միշտ խոտելի է, բայց երբ նա գտնէ միացած չէ գորութեան, անպայման կարողութեան հետ, դառնում է նողկալի: «Վեհ, խելօք եմ ես». «Եւ թագաւոր եմ վեհ, հսկայական գաղափարների, վառ ձգտումների»: Հաւատացած ենք, որ պ. Արաբի կ'ազատուէր այդ անխորհուրդ և պըտտիկացնող բացազանչութիւններից, եթէ լայն մտաւոր պատրաստութիւն ձեռք բերէր, որ առ այժմ նրան սաստիկ պակասում է:

Մենք քիչ բան ասացինք հեղինակի պօէմայի բովանդակութեան, իդէական կողմի մասին, որովհետեւ որպէս առաջին փորձ, կ'ուզէինք պահանջող չլինել: Ձեռք կարող չնկատել սակայն, որ բնաւ չի հասկացւում, թէ նա իր յաւերժահարսի հետ

Մասիսի կատարից դէպի աշխարհ դիմելով՝ ինչ մի առանձին նոր գաղափարներ պիտի քարոզի, որ իրաւունք ունենայ ինքն իրան անուանել «վեհ խելօք»։ Դիմելով յաւերժահարսին, նա ասում է.

«Գնանք աշխարհը, գնանք միասին,
Շշմեցնենք նրան մեր զգացմունքերով,
Անարատ հոգով, մեր սէգ մտքերով»։

Եւ վերջի վերջոյ չի պարզւում, թէ ինչ են այդ «զգացմունքները, սէգ մտքերը», որոնցով աշխարհը պէտք է շշմի։ Յամենայն դէպս, աւելի լաւ կը լինէր շշմած աշխարհը ուշքի բերել, թէ չէ, առանց պ. Արաբիի էլ նրան շշմեցնողներ շատ կան։

«Գերբնական հիւանդութիւնը» պ. Արաբիի առաջին բանաստեղծական փորձն է։ Թերութիւնները բանականապէս բազմաթիւ են. այնուամենայնիւ, նա ընդունակութիւններ է ցոյց տալիս այս փոքրիկ երկի մէջ, որ յուսանք ապագայում աւելի հարուստ, աւելի բազմակողմանի և բեղմնաւոր կը դառնան։

Անցնենք այժմ նրա երկրորդ փորձին՝ «Սրբազան ժամեր»-ին։

Մի տարի է բաժանում իրարից երիտասարդ հեղինակի այս երկու գրական փորձերը։ Անշուշտ պ. Արաբիի գրական դիմագծութիւնը ձևակերպելու, նրա ուրոյն անհատականութիւնը բնորոշելու համար, այդ ժամանակը շատ ջնջին է։ Եւ արդարեւ նա այստեղ էլ նոյնն է համարեա, ինչ որ իր առաջին փորձում։ Շատ բառեր, քիչ միտք, երբեմն ոչ մի հետաքրքիր, գրաւիչ իդէա։ Մի բան պարզ է, նա անհանգիստ երևակայութիւն ունի, որ խարխափելով աշխատում է իր ճանապարհը գտնել, բայց մոլորուած է։ Զգացմունք կայ, որ տակաւին իր արտայայտութեան խսկական գեղեցիկ ձևերը չի գտել։

Ինչ որ «ցնորքներ» ունի, խղճուկ ցնորքներ. ինչ որ «փէրիններ» է տեսնում շարունակ, ձանձրալի փէրիններ, որոնք յայտնւում են ամեն տեղ, և՛ ալիքների վրայ, և՛ գետի ափին, և՛ «գիշեր ժամին, լուսնակ ժամին» և՛ ցերեկով։ Բանաստեղծը շարունակ խօսում է նրանց հետ, նրանց մասին, մանաւանդ իր մասին և այդ բոլորը, այնուամենայնիւ, տարտամ, անորոշ, անհաստատ. վերջ ի վերջոյ նա համարեա ոչինչ չի ասում իր «փէրիններով» ու «ցնորքներով»։

«Մենք հպարտ ծովի ալիքն ենք կայտառ,
Երբեմն խաղաղ երազում ենք մենք...

Երբեմն ապստամբ մենք չ'ունենք դադար,
Ու խելացնոր աղմկում ենք մենք...

Ինչպէս չի զգացել պ. Արաբին, որ այդ «ենք»-երն ու «մենք»-երը կարդալ կարելի չէ, իսկ իբրեւ պատկեր՝ այդ կտորը այնքան զեղեցիկ էլ չէ:

Շարունակ երգելով «փոթորիկների աղջիկ», «փրփուր հագած փէրի», բնական էր մտածել, որ պ. Արաբին իր երազները, իր իդէալներն է գրել մի երեակայական, զեղեցիկ արարածի մէջ, որին պաշտում է, որին փնդրում է ծովերի և փոթորիկների մէջ: Դա կը լինէր իրօք մի բանաստեղծական պատկեր: Բայց կարդալով նրա «Ծովի եզերքին» ոտանաւորը, մենք ցաւով համոզուեցինք, որ «ցնորքներ», «ոսկի երազներ» երգող «խիզախ տղան» մի ամենաբանալ զգացմունք է տածում դէպի իր իդէալը:

«Դժ կինը եղիր... Թռչնիկն անգին» աղերսում է պ. Արաբին իր «փրփուր հագած սքանչելի փերուն», «փոթորիկների ըմբոստ աղջկան»: Թող ների պ. Արաբին, բայց այդ «Դժ կինը եղիր»-ը Հափազանց գոհիկ է: Եթէ փէրին, ինչպէս ասացինք, մի ալլաբանութիւն է, ապա սեռական զգացմունքի մասին խօսք լինել չի կարող. եթէ նա մի սիրուած աղջկայ հեռաւոր պատկեր է, ապա զարմանալ կարելի է, որ առաջին քնքոյշ, մաքուր սէրը այդ աստիճան բիրտ արտայայտութիւն է ստանում երիտասարդ բանաստեղծի շրթունքներում:

Դա սէր չէ, այլ տգեղ կիրք, որ առանց պ. Արաբիի էլ բաւական երգւում է Արեւելքի փողոցներում:

Այս տետրակի քսան և երկու ոտանաւորների մէջ շատ քչերն են յաջողուած: Համարեա բոլորի մէջ պակասում է որեւէ հետաքրքիր, գրաւիչ իդէա. «ցնորք», «երազ», «հէքիաթ», «փէրի»—և ոչ մէկը կարող են իդէա ներկայացնել, երբ նրանք գործ են ածւում հէնց այնպէս: Այդ նոյն թերութիւնն է, որ նկատւում է պ. Արաբիի առաջին փորձի մէջ: Զգացմունքի զեղեցկութիւնն ու ուժգնութիւնը նրա զաղափարականութեան մէջ է և ոչ թէ անիմաստ բառերի:

Գիշեր ժամին, լուսնակ ժամին

Գետն է կամանց քչպչում.

Կախարդ ժամին, գաղտնի ժամին

Գետն է անուշ կարկաչում...

Գետի միջից դուրս է գալիս

Մի անսման նազ-փէրի

Հագին փրփուր շողջողալիս՝

Մի սիրունիկ լալ-փէրի...

Յետոյ այդ փէրին երգում է. գալիս է մի գեղանի պատանի, անխօս նստում է գետի եզերքին և լսում է երգը. բայց քունը տանում է և երազում տեսնում է դարձեալ մի կոյս, մի դիցուհի իր մօտ նստած: Պ. Արաբին շարունակ փէրի, չքնաղ կոյս, դիցուհի է երևակայում, և ինչպէս տեսանք, նրանց, կին առնելու համար: Այսքանը չափազանց քիչ է ընթերցողին ոգևորելու համար և, որ գլխաւորն է, ոչ միայն նոր խօսք չէ, այլ բաւականին անհամ է:

Պ. Արաբին շատ սիրում է կրկնութիւններ, ոչ իբրև յանկերգ (refrain) այլ հէնց այնպէս, ուր պատահի:

«Ես թաղել եմ կրծքիս տակ

Իմ սէրն անուշ ու անքիծ...

Ես թաղել եմ կրծքիս տակ

Իմ սէրն անուշ ու անքիծ...

Սա նրա մի ոտանաւորի առաջին տունն է. նոյնպէս է կազմուած և երկրորդ տունը: Այսպէս կարելի է շարունակել անվերջ. բայց դա տգեղ է և ոչ մի շնորք չի ցոյց տալիս:

Այս բոլորից յետոյ կարծում ենք ներողամիտ ժպտով միայն կարելի է կարգաւ երիտասարդ հեղինակի հետեւեալ տողերը.

«Ձգտիր դէպի ինձ, ձգտիր անդադար խղճալի աշխարհ,
Ձգտիր անընդհատ, վազիր անընդհատ, հասիր իմ ետքից

Ես մարգարէ եմ. երջանիկ կեանքի թովող պատմաբան.»

«Օ, պաշտիր դու ինձ, օ, սիրիր դու ինձ թոյլ, թը-

շուառ աշխարհ,

Ձգտիր անընդհատ, վազիր անընդհատ, հասիր իմ ետքից»:

Անմիտ, անխորհուրդ և տգեղ տողեր...

Ինչո՞ւ համար աշխարհը վազի Պ. Արաբիի յետևից, այդ մենք հասկանալ չկարողացանք. ինքն ասում է, որովհետեւ «ես մարգարէ եմ». բայց այդ էլ չտեսանք. մարգարէական ոչինչ չկայ նրա երկու տասնեակ երգերի մէջ: Պ. Արաբին ունի գուցէ գրելու փոքրիկ շնորք, որ կարօտ է մշակութեան, կարօտ է մանաւանդ բազմակողմանի, լայն մտաւոր զարգացման: Մարգարէները, տեսնողները տարաբախտաբար խիստ դանդաղ են ծնւում այս խեղճ աշխարհում, և երբ ճնոր խօսք են ասում, մարդիկ ուզեն չուզեն նրա յետևից գնում են: Իսկ դուք պ. Արաբի, առ այժմ սովորեցէք. ձեր «մարգարէութիւնը» կը տեսնենք յետոյ: Յաջողուած կարելի է համարել հեղինակի երգերից «Ես իմ վիշտը ընդմիշտ տուի անեղ քամու հոսանքին»

«Ի՛նչ կը լինէր»-ը և «Ժպիտը վառ»-ը. իսկ որպէս բնութեանը պատկեր՝ «Փոթորիկը ծովի վրայ»:

«Սրբազան ժամերում»-ի մէջ էլ հեղինակի լեզուն նոյն թերութիւններն ունի, ինչ առաջին փորձի մէջ: «Ես թափառում եմ սիրուց զժահար», «գոռան-գոչէն ավիք», «գեղ յող», «գեղ եղր», «կուսերգ» ևայլն: Օրինակները բաղմաթիւ են: Կրկնում ենք պ. Արաբին շնորհք ունի, բայց նա շատ է աշխատում անպատճառ օրիգինալ լինել, բայց այդ նրան չի յաջողւում և նա երբեմն նոյնիսկ հասնում է արտուրդի, թէ մտքով և թէ լեզուով: Հարկաւոր է սովորել ընդհանրապէս, աւելի լայն մտաւոր պատրաստութիւն ձեռք բերել և մասնաւոր հայերէնը մշակել, գեղեցիկ ձևերի ճաշակը զարգացնել: Եւ յետոյ... մի փոքր համեստութիւն:

Ա. Ահարոնեան

ՆՈՐ ՄՏԱՑՈՒԱԾ ԳՐԳԵՐ

- 1) Ե. Թոփչեանի՝ 1965 թ. «Լոյս» պատկերազարդ օրացոյց հանդէս, գինն 1 ր. 20 կոպ.:
- 2) 1905 «Ընդարձակ օրացոյց Ս. Փրկչեան Հիւանդանոցի Հայոց», Կ. Պոլիս, գին 10 ղրշ.:
- 3) Գաբ. Սունդուկեանցի՝ «Պէպօ» կատակ. 3 արար. երրորդ տպագ. ուղղած Թիֆլիս 1904. գ. 50 կ.:
- 4) Օ. Շրայնէրի՝ «Անուրջներ» թարգմ. հրատ. Ատրպետի, Թաւրիզ 1904. գ. 15 կ.:
- 5) Յ. Դաղբաշեանի՝ «Լիակատար Բառարան Հայերէնից Ռուսերէն», Ա. պրակ. Թիֆլիս 1904. բաժանորդագինն է 2 ր. 50 կ.:
- 6) Մուշեղ վարդապետի՝ «Դրուագներ», հրատ. Նշան-Պապիկեանի Կ. Պոլիս. 1994. գ. 7 1/2 ղրուշ.:
- 7) Զապել Հ. Ասատուրի՝ «Ճուլքեր» Քերթուածները, հրատ. Նշան-Պապիկեանի, Կ. Պոլիս, 1904 գ. 5 ղրուշ.:
- 8) Մ. Ա. Պարսամեանի՝ «Անըջանք» Քերթուածներ, հրատ. Նշան-Կարապետեանի. Կ. Պոլիս 1904. գ. 5 ղրուշ.: